

*Далибор Н. ПЕТРОВИЋ**

Универзитет у Источном Сарајеву

Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, Фоча

МИТРОПОЛИТ ЂОРЂЕ НИКОЛАЈЕВИЋ И ПРОБЛЕМИ ОЧУВАЊА СРПСКИХ ЦРКВЕНО-НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ КРАЈЕМ XIX ВИЈЕКА

Апстракт: Друштвенополитичке, национално-идентитетске и црквене прилике у Босни и Херцеговини током првих деценија аустроугарске окупације су биле изузетно комплексне. У тим замршеним односима једина организација која је имала национални предзнак и која је имала одговорност да српску идентитетско-вјерску посебност заштити и сачува била је православна црква. Међутим, у ситуацији када су православне епархије у Босни и Херцеговини имале полуаутономни статус у оквиру Цариградске патријаршије са посебним правима бечког двора према њима, постају нам јаснији положај и околности у којима је та црква могла да дјелује. С тим у вези је од изузетног значаја било питање конкретне личности која ће придржавати трон дабробосанских митрополита као првопоштоване катедре у Босни и Херцеговини.

Кључне ријечи: православна црква, митрополит Ђорђе Николајевић, Босна и Херцеговина у XIX вијеку, Аустроугарска, конвенција, Цариградска патријаршија.

УВОД

Питање заштите српских црквено-националних интереса на простору Балкана било је актуелно током цијелог деветнаестог и, нажалост, током двадесетог вијека. Овом приликом посебну пажњу обратићемо на заштиту националних интереса у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације. У том смислу нас занима вријеме у којем је митрополит дабробосански Ђорђе (Георгије) Николајевић (1885–1896) управљао овом светосавском епархијом.¹ Његов архиепископски рад долази у вријеме када су политичке прилике у Босни у вријеме протектората Аустроугарске монархије биле изузетно сложене по српски народ. Епископску службу митрополит Ђорђе обавља у вријеме у којем је Босна тек била изашла из једног застарјелог друштвенополитичког система. Османска империја је на крају свог управљања босанским пашалуком покушала да на основу затечених и новоусвојених научних, цивилизацијских, историјских и друштвених одредница измијени политички

* ORCID 0009-0002-3451-7107, aluka1972@gmail.com

1 Овом приликом нећемо се бавити његовом биографијом, него ћемо покушати да размотримо са црквено-државног становишта његово дјело као митрополита дабробосанског.

и културолошки амбијент функционисања државне управе. Ипак, проблеми који су се гомилали током вијекова и даље су оптерећивали међурелигијске и међунационалне односе унутар Босне и Херцеговине. Улазак Аустроугарске у Босну и њен ангажман је у већој мјери осујетио могућност успостављања неких односа који би били засновани на здравим основама. Аустроугарска монархија је обезбиједила сасвим другачији политичко-правни систем у оквиру Босне и Херцеговине. Смјеном титулара власти и успостављањем нових политичко-социјалних односа Аустроугарска је успјела да дјелимично очува старе економско-привредне одреднице из периода отоманске владавине зарад лакшег постизања својих замишљених циљева.

Аустроугарска владавина над Босном и Херцеговином била је инспиративна за истраживаче различитих друштвеносоцијалних, економских, политичких, историјских и других праваца научног истраживања. Овом приликом нама није приоритет да на ту тему дајемо опсежне упуте на различите научне радове и монографије које посебно третирају свако од ових побројаних научних праваца истраживања. Поготово што овим радом, прије свега, желимо да додатно укажемо на замршене односе и тешке прилике са којима се сусретала православна црква у Босни и Херцеговини. Превасходна намјера овог рада јесте да укаже на ту чињеницу кроз личност митрополита Ђорђа (Георгија) Николајевића. Ипак, пошто је он живио и радио у том, по српски народ Босне и Херцеговине преломном времену, није на одмет да укажемо на нека занимљива дјела која истражују различите прилике и друштвеноисторијске догађаје из овог периода. Наравно, овом приликом указаћемо само на нека дјела из широког опуса која се баве истраживањем односа и друштвеносоцијалних и црквених прилика у Босни и Херцеговини. У том случају би свакако био незаобилазан Владислав Скарић и његово дјело *Босна и Херцеговина под аустроугарском управом*. Затим, веома интересантно дјело Томислава Краљачића *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*. По овом питању интересантан је рад Хамдије Кашићлића, и то, посебно, два његова дјела: *Херцеговачки усџанак 1882. године и Босна и Херцеговина у вријеме аустроугарске владавине*. Поред ових дјела неопходно је, у смислу аутентичности, истаћи дјело проте Светислава Давидовића *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*. Затим, када истражујемо биографске податке различитих јерараха Српске православне цркве, незаобилазан је рад епископа Саве Шумадијског и његова књига *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*. За изучавање историје Српске православне цркве у Босни и Херцеговини веома важни подаци проналазе се у шематизмима који су периодично издавани од краја деветнаестог вијека. Издавање шематизама с краја деветнаестог вијека представља изузетан подухват документованог пописа православних вјерника, броја парохијских цркава и манастира. Вриједност ових дјела је још значајнија када се зна да су настајала у вријеме снажне аустријске цензуре цјелокупне издавачке дјелатности у Босни и Херцеговини.

У таквим приликама питање ко заступа трон дабробосанских митрополита имало је изузетан значај. Ово је прије свега било важно уколико имамо на уму да су и отоманска власт и аустроугарске власти жељеле да умање значај, бројност и политичко-вјерску просвећеност српског народа као најбројнијег народа у тадашњој Босни. Због своје посебности и никада угашене жеље код српског народа

да поново освоји националну, вјерску и културолошко-идентитетску слободу, српски народ је постао животно супротстављен интересима и једне и друге царевине.

ИЗАЗОВИ ВРЕМЕНА У ПОДУХВАТУ СТИЦАЊА ЖИВОТНОГ ИСКУСТВА

Први епископ Србин послвије укидања Пећке патријаршије, митрополит Сава Косановић, започео је изузетно важан посао успостављања модерног система управе у митрополији, прилагођавајући канонско устројство и односе у цркви са новоуспостављеним околностима у Босни и Херцеговини. У овим околностима српска црква у Босни је имала узор у Карловачкој митрополији. Нажалост, митрополит Сава, иако освједочени и признати народни првак, није био дорастао свим замкама политике Бечког двора. Због жеље да бескомпромисно заштити повјерени му народ у околностима и условима на које није имао никакав утицај, митрополит Сава ипак није препознао правила по којима је могао да поступа у тој замршеној игри заштите националног идентитета. Мада, мора се признати да је и тај Савин енергични иступ против безобзирности римокатоличке пропаганде у великој мјери освијестио представнике бечких власти о потреби заузимања, ако ништа друго, опрезнијег става према српском националном питању у Босни и Херцеговини (Kraljačić 1987: 335–338).

Митрополит Ђорђе је очигледно био другачији и искуснији у вођењу тако важне институције којој је требало вратити национални предзнак. Због тога, управу митрополита Ђорђа Николајевића над Дабробосанском митрополијом можемо сматрати изузетно благотворном по питању очувања и идентификовања српског народа као аутохтоног народа на простору Босне и Херцеговине кроз његов ангажман на пољу црквене организације и стабилности. Његов рад, односно, резултати његове управе Митрополијом дабробосанском ће свој пуни смисао добити у периоду када је Митрополија дабробосанска, *de jure*, ушла у састав новоосноване Српске православне цркве 1920. године.²

Уколико посматрамо духовно идентитетски развојни пут, митрополит Ђорђе је прошао пут од присталице југословенства до безрезервног бранитеља српског идентитета. Додуше његов ангажман на овом пољу се, због самог положаја, значајно разликовао у односу на његов претходни рад. Од друге половине деветнаестог вијека активно је рађено на популарисању идеје југословенства са којом се и митрополит Ђорђе још као млади богослов сусрео. Познато је да је та идеја највише, бар у почетку, популарисана од стране хрватских интелектуалаца. Овом приликом бисмо посебно истакли личност ђаковачког надбискупа Јосипа Јураја Штросмајера. Он је најгласније у круговима римокатоличке цркве заступао идеју југословенства, али у смислу афирмације и очувања хрватског идентитета, језика и што је недовољно истакнуто у дјелима која тумаче његову мисао, територијалног

2 Православна црква у Босни и Херцеговини је формално већ 1918. године је приступила преговорима о уједињењу. Већ 1919. године на Другој конференцији је проглашено је „духовно, морално и административно јединство свих српских православних црквених области...” Као завршетак тог комплексног подухвата дошла је 1920. година и формално проглашење Српске патријаршије уз претходни пристанак Цариградске.

оквира на којем тај народ живи. У том територијалном, религијском, културолошком, идентитетском питању остварења југословенског јединства дошло је, поред осталог, до сукоба између српске и хрватске компоненте тог хибридног национа, који су покушали да створе у двадесетом вијеку током трајања заједничке државе. Међутим, када се посматра развој Калајевог увјерења по питању положаја Мађара у двојној монархији и односа према Србима и Хрватима као важној компоненти Аустроугарске монархије, питање југословенства се некако оставља по страни. Моћни управитељ Босне је у том могућем сагласју ова два народа видио опасност по монархију и то не само у Босни него и у другим покрајинама државе, јер се и тај „идентитет” као и чисто национални идентитети Срба и Хрвата косе са, тада владајућим политичким ставом мађарске елите, о „политичком народу”. Јавно изнјети ставови у говору посвећеном грофу Андрашију на свечаној сједници Мађарске академије наука, Калај је директно испровоцирао Штросмајеров одговор којим се директно супротставља његовој идеји политичког народа (Кралајић 1987: 64–74).

Прота Ђорђе је у Задру одржавао живе везе са Иваном Фрањом Јукићем. Он је чак једно вријеме био сарадник и од 1842. године уредник „Српског далматинског магазина” (Николајевић 2019: 16–17). На страницама овог магазина прота Николајевић је полемисао са Јукићем а преко њега и са свим хрватским писцима тог доба о терминологији којом именују православце и римокатолике када пишу своје радове о Босни. Проблем народног имена и назива вјерске припадности је тек дјелимично био ријешен у Краљевини СХС или Југославији касније. Прота је изузетно добро прозрео степен ове „преваре” због чега је, својевремено, упутио јавни прекор државним властима а које се због непостојања неког снажнијег спољњег притиска на исти нису ни обазирале (Станић 2015: 13–14). У једној прокламацији из 1848. године издатој у Дубровнику, он недвосмислено позива Србе да своје национално име не замјењују локалним или обласним називима, јер је то један од основних корака којим се осјећај припадности српском етницикету полако замагљује и омогућава народним непријатељима разне облике мешетарења (Станић 2015: 15).³ За митрополита Ђорђа Николајевића је питање југословенства очигледно било мање важно од питања афирмације, утемељења и очувања српског вјерског, идентитетског и културноисторијског наслеђа, којим се, очигледно, доста бавио током своје свештеничке службе у Дубровнику и Задру (Сава 1996: 116). Можда би најбољи и уједно најранији примјер отклоне од безрезервног југословенства могао послужити момент када је у Београду, под псеудонимом, а под именом свештеника из Босне, Павла Карано-Твртковића, објављена једна књига под именом *Српски сјоменици или сјаре хрисовуље, дигломе, йовеље и сношенија босанских, српских, херцеговачких, далмајинских и дубровачких краљева, царева, банова, десјоша, кнезова, војвода и власћелина* (Соловјев 1954: 45–48; Николајевић 2019: 12). Књига је издата под покровитељством Јефрема Обреновића и у веома ограниченом тиражу, од неких шездесет примјерака. Штампана је старим правописом у књажевској штампарији 1840. године у Београду. На основу тога што је данас познато о самом настанку књиге као својеврсног *Српској дигломајтора*, не можемо говорити о некој

3 У овој прокламацији је позивао Србе да својој дјечи дају национална српска имена као вид отпора асимилацији и губитка националног идентитета.

изузетној заинтересованости тада проте Ђорђа Николајевића истраживању старих српских повеља и писаних споменика у тадашњим архивама. Дијапазон његовог интересовања био је много шири и сложенији. Иницијатива у српским академским круговима о прикупљању и објављивању такве историјске грађе постојала је доста раније него што су *Сјоменици* угледали свјетло дана у књажевској штампарији. Прота Николајевић је због свог положаја дубровачког православног свештеника и због свог образовања био у позицији да има развијену комуникацију са српском интелектуалном, али и дипломатском и уједно политичком елитом тог времена. Контакт који је он имао са својим савременицима из различитих области свакодневног живота на неки начин су одређивали и правце његовог дјеловања и интересовања. Чињеница да је био признати свештеник у Дубровнику, који је као град играо завидну улогу у добром дијелу српске националне историје, проту Николајевића је истакла у сам врх личности које су биле веома интересантне за спољнополитичке и друге сфере интересовања државних власти у Београду. Када овако посматрамо личност митрополита Николајевића, не би требало да нас чуди ни податак да је био Гарашанинов повјереник за повезивање различитих јужнословенских покрета на територији Хабзбуршке монархије и Отоманске империје (Шовљаков 2018: 109). На основу тога се може закључити да је питање југословенства код њега имало секундарни значај у односу на све радње и идеје које је подузимао са циљем очувања српског идентитета у Босни и Херцеговини на коју је у свом просвјетном и духовном дјеловању у Дубровнику у великој мјери био усмјерен. Вјерујемо да је доста пажљиво бирао личности са којима је његовао озбиљнију комуникацију и уз које је полако изграђивао поглед на своју службу, циљеве и начине остваривања тих циљева у околностима које нису биле нимало погодне за вођење неког национално одговорног програма. Свакако да је његово дјеловање као значајног и знаменитог дјелатника на пољу очувања српског културноисторијског и вјерског наслеђа, као предуслов за очување српског савременог идентитета, условљено његовим завидним образовањем и свештеничким позивом. Сплетом наведених околности и његове квалификованости изабран је да у Дубровачком архиву направи преписе старих српских повеља на латиници, по налогу аустријских власти. Аустријске власти жељеле су да сви оригинали старих архива по Дубровнику или шире по царевини буду концентрисани у Бечу. Дубровачкој елити то није одговарало, јер су у том чину, с правом, видјели још једно одузимање њиховог културног наслеђа и историјске заоставштине. Издејствовали су бар дјелимично смањење штете у виду прављења преписа са оригинала на латиничном писму. На основу тога би у Дубровнику остао одређени траг докумената који су у тој архиви били спашени (Соловјев 1954: 45–48).

Оно што у први план истиче нашег митрополита Георгија Николајевића јесте његова иницијатива да се ти документи поред латиничног писма препишу и на ћириличном писму, најближе могуће самим оригиналима, и да се на тај начин сачува њихова аутентичност и српски предзнак. Знамо да је он те преписе писао под надзором, претпостављамо, војне страже која очигледно није обраћала пажњу на додатни протин рад. Углавном, ова епизода из живота проте Ђорђа Николајевића даје нам одређена свједочанства о његовој личности, која су га између осталог и препоручила да дође у Босну и Херцеговину и постане стручњак који је био задужен

за црквено-правно устројство православне цркве не само у Митрополији дабробосанској него и у цијелој Босни и Херцеговини (Станић 2015: 4–5). Морамо нагласити да долазак прво проте, а потом митрополита Ђорђа у аустријску окупациону територију под именом Босна и Херцеговина никако не треба да схватимо као вид наметања аустријским властима подобних личности. Он је код аустријских власти уживао одређени углед човјека који гаји уравнотежени начин комуникације. Прота Николајевић јесте био аустријски поданик и то је неспорно, али је био неко ко је и из Дубровника и из Сплита гајио и одржавао изузетно добре односе са представницима српске црквене заједнице. Великој већини каснијих незаобилазних црквених великодостојника у Босни и Херцеговини је пружио одсутну помоћ у најзначајнијем периоду њиховог образовања. Овом приликом поменућемо само двојицу, Саву Косановића, првог Србина на трону дабробосанског митрополита послвије укидања Пећке патријаршије 1766. године и Серафима Перовића, митрополита херцеговачког. Када имамо на уму да је митрополит Сава проту Ђорђа у својим писмима ословљава са „ћаћа”, онда не треба да нас чуди протин ангажман у Дабробосанској митрополији непосредно послвије доласка Аустроугарске монархије у ове предјеле (Станић 2015: 5).

АУСТРОУГАРСКА ПОЛИТИКА РЈЕШАВАЊА БОСАНСКОГ ПИТАЊА

Дјеловање проте Николајевића у Сарајеву, као и цјелокупног српског националног покрета, био је строго одређен и помно надгледан од окупационих власти. Сматрамо да су тадашњи и осредње обавјештени и савјесни политички, војни и обавјештајни кругови у цијелој Европи, а да не говоримо у краљевини Србији, морали знати једну чињеницу да је Аустроугарска монархија дошла у Босну и Херцеговину са циљем да успостави пуну и безрезервну власт и да саму Босну у потпуности инкорпорира у свој друштвенополитички систем. Истовремено, бечке власти су се са посебном пажњом односиле према чињеници очувања дуалистичког политичког уређења монархије, а које је могло бити угрожено снажењем хрватске или српске политичко-правне компоненте у оквиру монархије. Она је Босни и намијенила другачији, или изолованији правно-политички статус под патронатом Беча (Краљачић 1987: 76). Колико је Аустроугарска монархија била одлучна у свом подухвату свједочи нам и њено војно ангажовање на смиривању побуне у предјелима Источне Херцеговине 1882. године (Kapidžić 1973: 185–201). Свима је било јасно да је српски народ у БиХ био разочаран развојем догађаја који су иницирани Херцеговачким устанком из 1875. године. На основу тога је било јасно да је и православна јерархија на фону општенародног огорчења. С друге стране, аустроугарска дипломатија и управни апарат су на међународном нивоу завршавале и уобличавале све правне акте и норме које су јој обезбјеђивале ексклузивну улогу у креирању свих друштвенополитичких односа унутар Босне и Херцеговине до коначног рјешења које је спроведено анексијом из 1908. године. У црквеном погледу, аустроугарска власт се послужила опробаним рјешењем које је, у организационо-практичном смислу, функционисало у предјелима Карловачке митрополије, а које је једним дијелом успостављено у коначном облику осамдесетих година осамнаестог вијека. У правном

облику кључну улогу је имала конвенција потписана 28. 3. 1880. године између бечког двора и Цариградске патријаршије у Фанару, којом је Беч добио неприкосновено право неограничених интервенција на кадровску политику унутар православне цркве у Босни и Херцеговини (Новаковић 2003: 82–83; Крајашић 1987: 334). Годину дана прије потписивања конвенције о статусу православне цркве у Босни и Херцеговини, односно око статуса три православне митрополије Цариградске патријаршије, вођена је истинска црквено-правна битка. Проблем са статусом православне цркве у Босни и Херцеговини се огледао у постојању дијаметрално супротних интереса заинтересованих актера о коначном статусу босанскохерцеговачке територије, на измаку деветнаестог вијека. С једне стране имамо слободарске интересе српског народа, о чијој национално државничкој свијести нису тада имали никакво мишљење кључни актери. Истине ради, треба нагласити да ти интереси у вријеме када је преговарано око конвенције, нико није ни заступао српске интересе. И Цариградска патријаршија и Бечки двор су по овом питању гледали само своје позиције, а Срби у Босни нису ни били позвани да учествују у преговорима.

Када говоримо о најзначајнијим актерима босанскохерцеговачке кризе, тада мислимо, прије свега, на Аустроугарску монархију, Отоманско царство, Руску империју и Кнежевину Србију као непосредне протагонисте (Бранковић 2021: 11). Свакако не би требало занемарити ни интересе Британске круне и Француске као државе, које су увијек у европској историји имале завидно мјесто. Дакле, у нашем случају, интереси, свих народа у Босни и Херцеговини имали су другоразредни значај у односу на подмиривање апетита и задатих циљева ових побројаних свјетских центара моћи. Иако је митрополит Ђорђе Николајевић у Босну дошао 1881. године, годину и по дана послје потписивања конвенције он је доста дуго учествовао у полемици која се водила око канонског статуса и црквене организације православне цркве у Босни и Херцеговини. Сама конвенција је потписана као привремени акт којим је Аустроугарска монархија добила ексклузивна права над православном црквом, којих се ни у ком случају није жељела одрећи (Крајашић 1987: 334). Тако је један привремени акт способношћу и сировом снагом бечких власти добио неупитан правни оквир. Између осталог, вођена је значајна полемика са нашим, али и свеправославним каноничарем, бившим епископом даалматинским Никодимом Милашем (Станић: 9–10). Овом полемиком су показана у основи два, на први поглед супротстављена рјешења, од којих је једно имало са ове временске дистанце и количине доступних информација за очување свеукупног српског националног интереса, можда, бољи крајњи резултат. О чему се ради? Већ смо истакли да је Аустроугарска од самог почетка окупације почела да реализује своје планове око правног заокруживања акта окупације и устројства своје неприкосновене власти на окупираним подручјима. Да не говоримо сада овдје о другим питањима и радњама које су спровођене у Босни, као што је насељавање других националности из осталих дијелова империје, и тиме реалног мијењања религијског састава становништва. Конвенцијом је Аустроугарска себи обезбиједила ексклузивно право контроле православне цркве у Босни и Херцеговини кроз извјесну аутономију српске цркве у односу на Васељенску патријаршију. Контролни дио се огледао у члану који је давао право Бечком двору да поставља митрополите и разрјешава их

по свом нахођењу, додуше, уз претходно добијену сагласност васељенског патријарха. Мотиви којима се руководила Цариградска патријаршија за потписивањем Конвенције били су вишеструки, али бисмо могли да издвојимо неколико најважнијих. Прво, осујетили су могућност да православна црква у Босни и Херцеговини дође под неки вид управе или канонског јединства Београдске митрополије. Поготово пошто је она 20. октобра 1879. године формално добила аутокефалност од Цариграда, припајање епархија у Босни и Херцеговини би са српског гледишта био логичан корак (Слијепчевић 2002: 382–383). Наравно, Фанару то никако није одговарало, јер је такав слијед догађаја прејудуцирао положај других епархија у Јужној Србији, Македонији итд. Ту би се на крају повела полемика око могуће обнове патријаршије са српским предзнаком до које је ипак дошло 1920. године. Црквено јединство са Карловачком митрополијом, а које је ова тражила од самог уласка окупационих трупа у Босни и Херцеговини, оспоравано и од представника српских власти кнежевине Србије под чијим утицајем се налазила и огромна већина српске националне јерархије и интелигенције (Бранковић: 10–11). Дакле, о томе су се, из различитих разлога, слагали интереси Фанара, Петрограда и Београда, док је Беч ту био неутралан. Њему је и једно и друго рјешење одговарало. Ипак, наше мишљење је да је оствареним рјешењем Беч у основи добио више, чега је касније, у великој мјери, постао свјестан. Вјерујемо да је у уситњавању српских националних организација у монархији Беч добио изванредну прилику да манипулише и непримјерено утиче на национално-вјерске прилике у цијелој монархији. Колико је то било очигледно видимо на примјеру митрополита Косановића и притисака на њега, који су кулминирали његовом изнуђеном оставком. Са митрополитом су ипак имали бар мало обзира, те су користили све оне закулисне радње које су га довеле до позиције да поднесе оставку, док су са парохијским свештенством поступали далеко оштрије (Билинац 2022: 239–240).⁴ У полемици са епископом Никодимом Милашем прота и касније митрополит Ђорђе заступао је став српске владе и тадашње српске интелигенције у Босни и противио се канонском јединству српских епархија са Карловачком митрополијом. Ставови о овом питању су се промијенили када су се измијениле и околности које су дефинисале положај нових господара у Босни. Усљед прихватања новонасталих околности српска црква у Босни и Херцеговини је почела да благонаклоно гледа на идеју уједињења са Карловачком митрополијом, али је за такво нешто већ било касно. Успјевши да издејствује конвенцију са Цариградском патријаршијом, влада у Бечу никако није жељела да пропусти повољније рјешење. Сматрамо да би укрупњавање Српске православне цркве у оквиру Аустроугарске монархије имало далеко повољније посљедице по цјелокупни српски национални корпус. Карловачка митрополија је била српска црквена организација која је свој настанак, постојање и организацију на крају крајева неоспорно дуговала управо Пећкој патријаршији у чијим оквирина и чијим залагањем је и уобличен црквени живот оних првих осам епархија из времена Макарија Соколовића (Слијепчевић 2002: 220).⁵

4 Примјер јереја Стевана Трифковића.

5 Слијепчевић даје попис седам епископских катедри док истовремено наводи да је патријарх Макарије основао осам епархија.

Управо на том и таквом темељу је настала касније Карловачка митрополија са свим својим организацијама, људством и акумулираним искуством вођења црквено-националне борбе са Бечом. Уједињење са њом би посредно представљало одређени вид васпостављања Пећке патријаршије на њеним традиционалним и изворним територијама. Тадашња српска интелигенција је с правом жељела остварење снажније повезаности са црквом и државом која је имала национални префикс али су, нажалост, превидјели један кључни аргумент неопходан за остваривање њихових тежњи. За такав подухват недостајала је неопходна подршка критичне масе међународних политичких актера који су имали пресудан утицај на рјешење свеукупног српског националног питања. Узгред да напоменемо, Беч је на име годишњег прихода од три митрополије у Босни и Херцеговини, Васељенској патријаршији исплаћивао 58.000 пијастара у злату и тиме је обезбјеђивао безрезервну кооперативност Фанара за све своје потезе у односу на Српску православну цркву у Босни (Kraljačić 1987: 334). У таквим околностима митрополит Ђорђе је пратио националну политику Београда, не примјећујући да је Берлинским конгресом на политичкој сцени Европе дошло до значајних промјена. Уједно те промјене су довеле до огромних поремећаја у унутрашњој и спољњој политици и у Београду, који је потписивањем тајне конвенције са Аустријом препустио Босну њеној апсолутној контроли. Наравно, прота, а касније митрополит Ђорђе, није могао да пренебрегне своја убјеђења. Због тога је у полемици бранио канонско и историјско прејемство Цариградске патријаршије над Карловачком митрополијом у наставку вршења духовне власти над православном црквом у Босни. Овакав став митрополита Николајевића према црквено-правном и канонском статусу епархија у Босни и Херцеговини из његовог теолошког образовања и дугогодишњег свештеничког искуства, које је стекао у околностима неповољним по православну цркву, треба тражити основну нит његовог црквено-националног дјеловања. Нажалост, ни он, а ни многи други представници православне цркве у Босни и Херцеговини нису видјели основну чињеницу да је Цариградска патријаршија одавно изгубила снагу својих аргумената у односима са свјетовним центрима моћи какав је био Беч. У овим односима Фанар се, прије свега, руководио својим циљевима који су одавно били сведени на остваривање одређених погодности зарад пуког преживљавања у изразито непријатељски оријентисаној средини каква је био отомански Цариград.

НА КАТЕДРИ ДАБРОБОСАНСКИХ МИТРОПОЛИТА

У црквеном дјеловању митрополита Ђорђа у Босни огледао се његов предани рад на успостављању административних оквира који су били признати од стране Беча. Подухват је имао огромни значај за позиционирање српске цркве у државно-правном систему окупиране Босне и Херцеговине. То позиционирање се није толико огледало кроз увођење административних норми у вођењу црквених тијела и институција, колико се та важност огледала у евидентирању људских и материјалних капацитета са којима је православна црква у Босни и Херцеговини излазила пред окупационе власти. Дакле, као архимандрит, Ђорђе Николајевић је био кључна личност у Дабробосанској или Сарајевској митрополији у организовању

рада конзисторије или црквеног суда (Српска православна црква Митрополија дабробосанска б. д.). То је била веома важна институција у црквеној администрацији на чијој организацији су инсистирале бечке власти. Истовремено, то је била институција која је представљала устаљену форму контроле и спровођења административно-правног живота у већини православних црквених организација на тлу Европе. Поред организовања конзисторије, огромни допринос дао је око издавања шематизма за 1882. и 1883. годину (Николајевић 1882). Шематизам је издат релативно брзо у односу на вријеме његовог приспијећа у Сарајево. С обзиром на број података који су у овоме шематизму доступни, може се претпоставити колики је напор представљало њихово убрзано прикупљање и припремање за објављивање. Тај подухват даје нам за право да мислимо да је свијест нашег свештенства о потреби за евидентирањем правог стања ствари у епархији и парохјама било на високом нивоу. Важност издавања шематизма се огледа у евидентирању како материјалног насљеђа тако и духовне припадности народа у оквирима Дабробосанске митрополије, који су се могли искористити у процесу њене заштите од непримјерених притисака и промјене историјског континуитета постојања. Поред шематизма и конзисторије, митрополит Ђорђе је дао огромни допринос организацији неопходних радњи у процесу покретања црквено-просвјетног листа *Дабробосански Источник*. То је постао озбиљан национални часопис тог времена, који за данашње прилике представља завидан извор информација о различитим сегментима црквеног, али и свјетовног живота у Дабробосанској митрополији. Међутим, иако је часопис основан 1887. године, аустријске царске власти су већ 1889. године инсистирале да се име овог часописа промијени у *Босанско-херцеговачки Источник* (Kraljačić 1987: 345). Ово су све били, да тако кажемо, важни подухвати који су уз митрополитов надзор и огромно искуство изведени у околностима које нису биле нимало наклонене српском националном и вјерском идентитету. Почетне иницијативе и подухвати су подузети још у периоду када је митрополитску катедру дабробосанских митрополита заузимао митрополит Сава Косановић. Митрополит Сава Косановић је своју оставку упутио патријарху Јоакиму IV, тадашњем васељенском патријарху. Тај потез је додатно иритирао представнике аустријских власти, јер су мислили да је сукоб око непримјереног понашања бискупа Штадлера и његове непримјерене понуде митрополиту Косановићу био завршен. Чињеница да митрополит није јавно наводио разлоге оставке додатно је уносило пометњу (Маџар 1982: 78). Његова оставка је код бечких власти изазвала одређену недоумицу кога изабрати на упражњену катедру. Избор је послје свега пао на тада архимандрита Ђорђа, јер је у владиним круговима важио за сталоженијег и значајно опрезнијег човјека у јавним иступима према представницима власти (Kraljačić 1987: 337). С друге стране, код својих српских савременика који су пружали завидан отпор властима по питању црквено-школских општина, митрополитова старост и неодлучност, како је то сматрала већина актера у спору око црквено-школских општина, представљала је отежавајући фактор у очувању његових могућности значајнијег утицаја на народне представнике у Сарајеву и Дабробосанској митрополији (Маџар 1982: 141). Незадовољство народних трибуна дјеловањем српских владика у овом периоду донекле се може разумјети и чињеницом да и није прошло толико времена од када су

на катедрима српских епархија у Босни биле, у народу омражене, владике фанариоти. Сукоб на релацији црквено-школска општина и владика је веома брзо и веома лако довео до непримјереног односа вјерника, подржавалаца ставова општинара, према митрополиту Серафиму Перовићу (Милошевић 2022: 104). Проблеми са којима су се српски епископи у Босни и Херцеговини сусрели били су вишеструки. С једне стране су били свјесни чињенице да су у односу на бечке власти они, у правном смислу, били у изузетно неповољном положају. Конвенцијом су били обавезни да полажу заклетву као царски чиновници самом цару. То је значило да под одређеним видом могу бити и смјењени, што су им народни прваци и спочитавали као вид слабости. Сукоб власти и црквено-школских општина јесте кренуо из Мостара, али је нажалост веома брзо пренесен на цијелу Босну и Херцеговину. У том сукобу су се искристалисале закулисним дјеловањем аустријских власти двије групације. С једне стране су се налазиле влада и епископи, а са друге стране су били свештеници и свјетовни представници црквених општина и истакнути народни прваци (Милошевић 2022: 97–137; Маџар 1982: 146–148). Бечке власти су у овом подухвату уносиле раздор међу српским представницима, али су у основи схватили да своје циљеве не могу остварити путем непримјерених притисака на владике или друге представнике Срба. Бечке власти су схватиле да у Босни постоји и једна другачија национално свјесна структура становништва и организација, а које су у одређеној мјери критички оријентисане према српској вишој црквеној јерархији. Митрополит Ђорђе и није имао великог маневарског простора, а што је он као искусан човек на крају свог животног пута, вјероватно, добро разумио. Његов предмет интересовања се у основи односио на уређење богослужбеног живота у епархији, брига о попуњености парохија са свештенством и очување националне свијести у народу.

Поводом проблема око црквено-школских општина потребно је истаћи чињеницу да је покрет који је настао у одређеној мјери дао свој допринос активности ма доношењу Устава српске православне цркве послје уједињења.⁶ Истовремено, истине ради, није неумјесно примјетити да су захтјеви и оптужбе које су прваци црквено-школских општина упућивали према вишој јерархији у великој мјери били претјерани. Довољно је навести случај са игуманом манастира Житомислића који је одбио да уступи туторима црквене општине економске књиге манастира на преглед, јер нису посједовале неопходни благослов надлежног епископа, у овом случају Серафима Перовића. Представници црквене општине су ову чињеницу одлучно одбијали бранећи своје ставове насљеђеним обичајима (Маџар 1982: 147; Милошевић 2022: 103–104). Ово је било флагрантно заобилажење највише црквене инстанце у једној епархији, а то је епископ. Црквена општина је само једна од организационих јединица која по уставу има своја права и обавезе. На примјеру владике Петра Зимоњића се видјело да неке захтјеве једноставно ни један епископ православне цркве није могао да прихвати. Он је као поштовани припадник угледне херцеговачке породице Зимоњића, а који је са мјеста професора богословије у Релеву и конзисторијалног савјетника у Сарајеву изабран за митрополита херцеговачког 30. јула 1901. године (Сава 1996: 405). Као митрополит учествовао је у преговорима у Бечу од јула 1903. године између епископа и представника црквених

6 Устав је донесен тек 1931. године.

општина на којима се није успјело доћи до коначног договора (Милошевић 2022: 116–118). Прије свега мислимо на избор надлежног епископа, док би избор парохијског свештенства у одређеним временима касније представљао огроман проблем. Митрополит Ђорђе у овим преговорима учествовао, јер се упокојио 20. фебруара 1896. године.

У организационом смислу митрополит је свакако дао свој допринос оснивању Сарајевске богословије 1882. године. Његова подршка овом подухвату се није на томе зауставила, јер је он до краја свог живота давао подршку њеном каснијем раду. Додуше, оснивање Сарајевске, односно Рељевске богословије се поклопило са намјерама бечких власти о апсолутној контроли Православне цркве у Босни (Крајчајић 1987: 339). Сигурно је да су српски прваци у Сарајеву, па и шире, знали који су мотиви били да се оснује нова богословија, али ни они у том моменту нису имали ништа против. Донекле је то било прихватљиво и због неславног краја Богословије коју је, још у вријеме турске управе, основао Васа Пелагић у Бањалуци. Треба нагласити да би било крајње незгодно по националне интересе да се, којим случајем, није дала неопходна сагласност оснивању овакве школе у околностима, када је централна власт диктирала крајње неповољне услове из домена заштите основних интереса српског народа.

Процес отварања неке школе у Босни последије доласка Аустроугарске монархије није био једноставан. У том подухвату се морао испунити одређени број законских норми, које је прописивало аустријско законодавство у вези са наставним планом, предавачима и просторијама у којима се настава треба изводити. С друге стране је постојала реална потреба свих епархија у Босни и Херцеговини за школованим кандидатима за свештенички позив и због познате норме коју је својевремено прописала аустријска власт за Карловачку митрополију. Не стоји, да кажемо, да је на крају вијека српско православно свештенство било необразовано и нешколовано. Велики број њих је завршавао богословије у Карловцима и Београду, као и Теолошки факултет у Черновицама, које су настојале да се путем стипендирања одређених кандидата што више популаризују (Крајчајић 1987: 339–340). Међутим, то је ипак било недовољно за новонастале околности у којима аустријске власти нису могле отворено да онемогућавају замах попуњавања парохијског свештенства. Процес попуњавања или формирања нових парохија у Митрополији није био процес неког националног буђења, већ процес који су диктирале реалне потребе српског становништва и његове цркве, а које су током дуге управе Отоманске империје систематски сузбијане.

Процес који је започет у посљедњим годинама отоманске империје на овим просторима, у погледу црквеног образовања и, посебно, важне изградње православних храмова, аустријске власти једноставно нису жељеле у постојећим околностима да грубо зауставе. Наравно, беспризорних примјера једноставног одузимања црквене имовине је било током цијелог периода аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини. Оне су тај процес кроз оштру законску регулативу могле да успоре, али да забране, једноставно нису жељеле, због незгодних посљедица по њихове планове са БиХ. Због тога је организација рада Богословије представљала један од важних пројеката обнове и осавремењивања српског просвјетног амбијента.

У том пројекту митрополит Ђорђе је учествовао и као човјек, који је дуги низ година био укључен у рад Задарске богословије, а која је у овом периоду имала веома висок степен образовања својих ученика.⁷ У домену црквеног дјеловања митрополита Ђорђа могли бисмо још поменути његов осјећај за задужбинарством. Познато је да је задужбинарство у српској историји представљало једну појацу од посебног значаја за изградњу националног идентитета. Као историјска појава обиљежавала је сваки период српске националне историје, поготово у вријеме иоле слободнијег дјеловања српске интелектуалне и економске елите. Митрополит Ђорђе Николајевић ни у том сегменту дјеловања није остао по страни. Значајним новчаним средствима учествовао је у подухватима подизања српске народне школе и православног Храма Светог Саве у Блажују (Билинац 2022: 67, 95, 347).⁸ У тој задужбини је и сахрањен уз све почасте које су могле да се пруже у то вријеме.

Имајући све ово у виду с правом се може рећи да је опус дјеловања митрополита Ђорђа био изузетно сензибилан за цјелокупно црквено-национално дјеловање Срба у Босни и Херцеговини на крају деветнаестог вијека. Истовремено, намеће се питање да ли се он могао другачије односити према захтјевима времена и положаја који је заузимао у оквиру окупиране Босне и Херцеговине. Из претходних навода смо видјели да је на чело митрополије дошао као неко прелазно рјешење. О томе колико се у вршењу митрополитске службе сналазио и колико су одређени подухвати зависили од његове ангажованости, способности и сналажљивости су свакако подложни озбиљној расправи. Мислимо да он по сензибилитету није био вичан вођењу политике. У таквим околностима он је, наочиглед других, испољавао одређену несигурност и несналажење. Свакако да је у оваквом стању митрополитов допринос рјешавању замршених политичких питања био скромнији. Митрополитова обазривост, смиреност и огромно животно искуство су обезбјеђивале одређени степен мирнијих односа између православне цркве и бечких власти. Он се најбоље сналазио на административном и црквено-културолошком пољу. На пољу политике се није претјерано експонирао, можда и због тога што је процијенио да би могао бити подвргнут већим притисцима, а који би имали тешке посљедице по цркву и српски народ у Босни и Херцеговини. Стога, са чврстим увјерењем можемо рећи да је митрополит Ђорђе (Николајевић) дао свој максимални допринос очувању српског црквеног и националног идентитета у Босни и Херцеговини.

ЛИТЕРАТУРА

- Билинац 2022: Протојереј-ставрофор др Ранко Билинац. *Црква Светог Саве у Блажују*. Источно Сарајево: Издавачка кућа „Дабар“, 239–240.
- Бранковић 2021: Бошко М. Бранковић. „Босна и Херцеговина и потписивање Конвенције 1880. године”. *Синеза* 2. (2). *Часопис за хуманистичке и друштвене науке*, 2 (2), 9–17.
- Кapidžić 1973: Dr Hamdija Kapidžić. *Hercegovački ustanak 1882. godine*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša”.

⁷ Рад ове богословије није обновљен после Првог свјетског рата.

⁸ За српску народну школу у Блажују је приложио фонд од 15.000 форинти. За изградњу православног храма у Блажују је приложио 4000 форинти. Наравно, ово су само најпознатији примјери давања материјалне подршке изградњи национално важних објеката и институција.

- Kraljačić 1987: Tomislav Kraljačić. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882--1903)*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša”.
- Маџар 1982: Божо Маџар. *Покрећ Срба Босне и Херцеговине за вјерско-јросвјетну самоуправу*. Сарајево: ИРО „Веселин Маслеша”.
- Милошевић 2022: Боривоје Милошевић. *Сабља, ђеро и крст. Српско свештеништво у Босни и Херцеговини (1878–1914)*. Нови Сад: ИК Прометеј.
- Николајевић 1882: Ђорђе Николајевић. *Шемањизам љавославне митрополије и архидијецезе дабро-босанске за јодину 1882*. Уредио Георгије Николајевић, преотопрезвитер. Сарајево: Земаљска тискара.
- Николајевић 2019: Георгије (Ђорђе) Николајевић. *О Дубровнику и о Дубровчанима*. Изабране странице. Прир. Ирена Арсић. Београд: Задужбина Владете Јеротића: Domus editoria Ars libri.
- Новаковић 2003: Др Драган Новаковић. *Верске заједнице на размеђу векова. Положај верских заједница на југословенским јросћорима од Берлинској конгреса до Првој свейској рајиа*. Београд: Институт за политичке студије, 82–84.
- Сава 1996: Сава епископ шумадијски. *Георгије (Николајевић), митрополић дабро-босански (1885–1896); Пејтар (Зимоњић), митрополић дабро-босански (1920–1941)*. Српски јерарси од девейој до двадесейој века. Београд: Евро; Подгорица: Унирекс; Крагујевац: Каленић.
- Соловјев 1954: Александар Соловјев. *О јојреби српској дијломатора. Историјски часопис. Орјан Историјској инстиијуа САНУ*. Књига IV, 1952–1953. Редакциони колегијум: Никола Вучо, Виктор Новак, Јован Радонић, Илија Синдик, Јорјо Тадић. Ур. Виктор Новак. Београд: Научна књига, 45–48.
- Станић 2015: Миле Станић. *Митрополић Ђорђе Николајевић и јрви јојиси љавославних Срба. Мркоњићки и Герзовачки јројојрезвићерай*. Београд: Свет књиге, 13–14.
- Српска православна црква Митрополија дабробосанска б. д.: *Георгије Николајевић (1807–1896)*. Мо-нашење и избор за митрополића дабробосанској. <<https://www.mitropolijadabrobosanska.org/georgijenkilajevic.html>>. [2. 8. 2025].
- Српска православна црква Митрополија дабробосанска б. д.: *Георгије Николајевић (1807–1896)*. Рођење, школовање, рад и рукојоложење. <<https://www.mitropolijadabrobosanska.org/georgijenkilajevic.html>>. [2. 8. 2025].
- Слијепчевић 2002: Др Ђоко Слијепчевић. *Историја СЦП. Књиа друја, од јочейска XIX века до краја Друјој свейској рајиа*. Београд: ЈRJ-Unireks.
- Шовљаков 2018: Мара Шовљаков. „Културна и национална мисија дабробосанског митрополи-та Георгија Николајевића (1807–1896)”. *Гласник. Удружење архивских радника Рейу-блике Срјске*, година X, број 10, 109–119.

Dalibor N. PETROVIĆ

METROPOLITAN DJORDJE NIKOLAJEVICH AND THE PROBLEM OF PRESERVING SERBIAN ECCLESIASTICAL-NATIONAL INTERESTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE END OF THE XIX CENTURY

SUMMARY

The socio-political, national-identity and church conditions in Bosnia and Herzegovina during the first decades of the Austro-Hungarian occupation were extremely complex. In these intricate relations, the only organization that had a national character and the responsibility to protect and preserve the Serbian identity-religious uniqueness was the Orthodox Church. However, in a situation where the Orthodox dioceses in Bosnia and Herzegovina had a semi-autonomous status within the

Patriarchate of Constantinople with special rights of the Viennese court towards them, the position and circumstances in which that church could operate become clearer to us. In this regard, the question of a specific person who would uphold the throne of the Dabro-Bosnian metropolitans as the most respected chair in Bosnia and Herzegovina was of exceptional importance.

Keywords: Orthodox Church, Metropolitan Georgie Nikolayevich, Bosnia and Herzegovina XX century, Austro-Hungary, convention, Patriarchate of Constantinople.

